

N O S T R A N N O S

UT JURIS
ORDO
EXIGIT

ÜNNEPI TANULMÁNYOK
KAJTÁR ISTVÁN

65. SZÜLETÉSNAPIJA TISZTELETÉRE

UT JURIS ORDO EXIGIT

Ünnepi tanulmányok Kajtár István
65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztők:

BÉLI GÁBOR

KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA

HERGER CSABÁNÉ

Pécs, 2016

Szerkesztők:

Béli Gábor, Korsósne Delacasse Krisztina, Herger Csabáné

UT JURIS ORDO EXIGIT

Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére

Jelen könyvet, illetve annak részeit a kiadó előzetes írásos engedélye nélkül tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – közölni.

Nyomda: Molnár Nyomda, Pécs

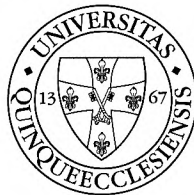
Kiadta: IDRResearch Kft./Publikon Kiadó

ISBN 978-615-5457-69-2

Minden jog fenntartva!

© Szerkesztők, 2016

**A kötet megjelenését támogatta a
Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány**

AZ ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET TOVÁBBI TÁMOGATÓI

DR. BACHMANN KATALIN NYUGALMAZOTT BÍRÓ

DR. BAND FERENC BÍRÓ

DR. BECKER TIBOR ÜGYVÉD

DR. CSETNEKI GÁBOR ÜGYVÉD

DR. CSORBA ZSOLT ÖDÖN BÍRÓ

DR. ETTER ÖDÖN ÜGYVÉD

DR. LÓRODI LÁSZLÓ ÜGYVÉD

DR. NEIGER M. TIBOR ÜGYVÉD

DR. POZSGAI IMRE VEZETŐ JOGTANÁCSOS

DR. SOPOW TAMÁS JÁNOS ÜGYVÉD

DR. SURDY MIKLÓS GYULA BÍRÓ

DR. SZABÓ ZOLTÁN TIVADAR JOGTANÁCSOS

TARTALOMJEGYZÉK

Laudatio	8
Ad Lectorem	11
ANDRÁSSY GYÖRGY Nyelv-, kultúra- és nemzetszabadság: már Buza László is így látta?	13
BALOGH ÁGNES Szemelvények Angyal Pál munkásságából	21
BALOGH ELEMÉR A <i>Praxis Criminalis</i> hatása a szegedi boszorkányperre	29
BANKÓ ZOLTÁN Adalékok az atipikus munkajogviszonyok jogtörténetéhez	41
BÉLI GÁBOR A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása	49
CSORBA ZSOLT ÖDÖN A népbíróságok működése kitekintéssel Zala megyére	57
DOMANICZKY ENDRE Az Ausztráliában található történelmi magyar síremlékek jövője	65
FALUS ORSOLYA, KIRÁLY LAJOS, KOBOLKA ISTVÁN, SASVÁRI GÁBOR A Zrínyiek hagyatéka a „Szigeti veszedelem”-ben	75
HERGER CSABÁNÉ Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyoni jog területén	85
HOMOKI-NAGY MÁRIA „A törvényes igazság kiszolgáltatása végett...”	95

KECSKÉS LÁSZLÓ	105
A választottbíráskodás kezdetei Magyarországon	
KISS GYÖRGY	115
Megjegyzések a munkavállaló fogalma az Európai Bíróság egy újabb határozatával összefüggésben	
GERNOT KOCHER	127
Jogi ikonográfiai elemek <i>Werböczy Tripartitumában</i> <i>fordította: Herger Csabáné</i>	
KORINEK LÁSZLÓ	135
A szocialista kriminológia tündöklése és vége	
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA	147
A család a <i>Ferdinanda</i> szabályozásában, avagy miért éppen <i>stellionatus</i>	
LÁSZLÓ BALÁZS	157
Árpád-kori királyi hospesközösségeink igazgatása és önigazgatása	
MACZONKAI MIHÁLY	167
A jogértelmezés módszereinek bizonytalansága a jogi pozitivizmusban	
MÁTHÉ GÁBOR	177
A jogreformok „alkotmányos” tárgyalásának előkészítése	
MEZEY BARNA	185
A büntetőjogi kodifikáció kérdése a monarchikus diktatúrák korában Magyarországon (1848–1867)	
NAGY JANKA TEODÓRA	195
Tápláló- és gyógyítóházak: az egészség- és szegényügyi igazgatás kezdetei Tolna megyében	
NAGY NOÉMI	207
„A birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjogúságának Kharübdiszé között” – Adalékok az osztrák nyelvi jogalkotás 19. századi történetéhez	

P. SZABÓ BÉLA	217
Megválaszolatlan kérdések az itáliai flotta katonáinak jogállásával kapcsolatban a <i>principatus</i> idején	
PERES ZSUZSANNA	229
A „gyűrűváltás” a magyar nemesség körében a XVI–XVIII. századi Magyarországon	
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA	237
A <i>quaestor sacri palatii</i> tisztsége a késő római császárság korában (Kr. u. IV–V. század)	
RÁCZ LAJOS	245
Rendiség – a szerződéses elmélet alapjainak kiteljesedése	
RÉVÉSZ T. MIHÁLY	261
A hírlapbélyeg eltörlésének története (Az 1869. évi XXIII. törvény genezisének kulisszatitkai)	
RUSZOLY JÓZSEF	273
Országgyűlési képviselő-választások Péccsett 1848-ban	
MARKUS STEPPAN	295
A házassági vagyonjog egységesítésének terve a XVIII. századi Ausztriában <i>fordította: Herger Csabáné</i>	
STIPTA ISTVÁN	305
A jogi kultúrtörténet Magyarországon	
SZABÓ ISTVÁN	313
Közös és nemzeti elemek az Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetében	
A KÖTET SZERZŐI	323

„A TÖRVÉNYES IGAZSÁG KISZOLGÁLTATÁSA VÉGETT...”¹

Jogtörténeti kutatásaim során kezdetektől a jobbágyok öröklési viszonyait elemzem, s ezen az úton időről-időre Kajtár István professzor úr segítő kezei vittek előre. Jelenleg a jogi népszokásokat kutatva ismét közös kutatócsoportban tevékenykedünk. Ez az írás szerény köszönet az ünnepelttől kapott sok segítségért.

*

Amikor a XVIII–XIX. század jobbágy-paraszti társadalmát és annak vagyoni viszonyait elemezzük, a kiindulópontot mindig Werbőczy Hármaskönyvének híres fejezete, a III. rész 30. címe, s annak is 7.§-a adja: „*Mert a parasztnak, munkája béréen és jutalmán kívüül, az ő ura földjeiben semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti*”.² Ez az a jogforrási hely, amely hosszú ideig megalapozta azt a nézetet, hogy a jobbágnak nem lehet saját ingatlan vagyona, mert minden ingatlan jószágnak a földesúr a tulajdonosa. Szabó István³ kutatásai alapozták meg azt az irányt mind a történészek, mind a jogtörténészek körében, amelynek során egyértelművé vált, hogy önmagában az idézett forráshelyet nem lehet kiragadni a HK. III. 30. cím többi szakasza közül, s különösen nem lehet figyelmen kívül hagyni a levéltári forrásokban megőrzött mindennapi joggyakorlatot. A bevallások jegyzőkönyvei, az egyes mezővárosok bírói ítéletei, az úriszékeken hozott bírói döntések mind azt igazolják, hogy a jobbágy-paraszság számára nemcsak az ingó javak, s ezek között is elsősorban az állatok képezték a legfőbb értéket, hanem a birtokukban lévő szőlő, gyümölcsös-kert, ház és nem utolsósorban a szántóföld, azaz az úrbéri telek. A késő rendiség korában a kötött tulajdoni viszonyok között egyébként sem lehet a tulajdonjognak a klasszikus, a rómaiak által kifejlesztett fogalmát értelmezni. Valójában az ingatlan jószágot kezén tartó birtokosnak a használat és a gyümölcsötetés mellett mindig korlátozott volt a rendelkezési joga. A nemes rendelkezési jogát ősi

¹ Ez a tanulmány az OTKA 109191 K kutatási támogatás segítségével készülhetett el.

² WERBŐCZY István, *Tripartitum*, ford., CSIKY Kálmán, Bp., Téka, 1990.

³ SZABÓ István, *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*, Bp., Akadémiai, 1947; VARGA János, *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái*, Bp., Akadémiai, 1967.

birtok esetében saját nemzetsége, adománybirtok esetében a király joga korlátozta. A jobbágy-paraszság egyrészt a nemesekhez hasonlóan számon tartotta az ősi, apjáról, nagypjáról reá szállott vagyont, másrészt a földesúrtól kapott úrbéri telek esetében, akár elidegenítette, akár utódaira örökítette, tudta, hogy földesura engedélyét meg kell szereznie. Ettől függetlenül, ha az úrbéri telek a földesúr jóváhagyása mellett apáról fiúra öröklődött, azt a jobbágy-paraszság ősi birtoknak tekintette. Werbőczy Hármaskönyvének III. rész 25. címében rögzítette a szabad költözködési jog elvesztését,⁴ miközben a III. rész 29. és 30. címében rendelkezett a jobbágy-paraszság örökösödési viszonyairól, szabályozva a törvényes öröklést, és említést tett a jobbágyok végrendelezési képességéről is. Ezek a szabályok a későbbi évszázadok során sem változtak. (Bár a jobbágyok röghöz kötését nem mindig érvényesítették, sőt a volt török hódoltsági területen a földesurak és a jobbágyok között megkötött szerződések ugyanazt a szabad költözködést rögzítették, amelyekről Werbőczy is említést tett.) A végrendeletek alakai szabályai sehol sem nyertek rögzítést, az 1715. évi 27. törvényben szabályozták először a nemesek, valamint a szabad királyi városok lakosai által készített végrendeletek formai szabályait. Ez a törvény nem tesz említést külön a jobbágyokról,⁵ a mindennapi gyakorlatban alakult ki az a szabály, hogy a jobbágyok közvégrendeletet készíthettek. A kialakult szokás szerint az örökhagyó az ún. „hites bizonyság”, azaz a földesúr vagy a mezőváros által kiküldött előljárásság előtt szóban elmondta végakarátát, azt a bizonyság harmadik tagja, a jegyző leírta, az örökhagyó előtt felolvasta, megmagyarázta, majd a jobbágy, ha a nevét le tudta írni, akkor aláírta, vagy keze keresztvonását tette az irat végére. Ezt hitelesítette a kiküldött hites bizonyság, majd a végrendeletet a mezőváros levéltárában kellett elhelyezni. A végrendelet anyagi jogi szabályait ez a törvény nem érintette, annyi megjegyzést tett: „*a szabad rendelkezés alá tartozó javakra s dolgokra*” vonatkozhat az örökhagyó intézkedése. Az 1836:9. tc. 9.§-a mondta ki, „*hogy a jobbágyok ezentúl, minden akár ingó, akár ingatlan szerzett vagyonaikról teljes végrendelezési szabadsággal bírjanak*”.⁶ Az 1836:14. törvény a törvényes örökösök közötti osztály végrehajtásának néhány szabályát rögzítette, amelyeket a jobbágy-paraszságnak

⁴ „...*ezt a szabadságukat [...] az összes nemesség ellen való lázadásuk és erőszakos pártütések s ebből eredő örök hűtlenségbe esések következtében végképen elvesztették, s földesuraiknak teljes és örökös szolgasággal vették alá.*”

⁵ NÁNÁSY Beniamin, *Testamentom a magyarországi törvények szerint*, Pest, Trattner M., 1798, 372–377.

⁶ FOGARASI János, *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei*, Pest, 1839, 153.

is követnie kellett.⁷ Majd az 1840:8. tc. tisztázta a jobbágy-parasztságra vonatkozó öröklési szabályokat.

A mezővárosok fennmaradt iratai bizonyítják, hogy a jobbágyok gyakran éltek a végrendekezés lehetőségével, melynek indokát legtöbbször abban fogalmazták meg, „*hogy halálom után egymás között történhető viszálykodásokat elkerülhetnék*”⁸ az örökösök. Sok esetben az örökösök nem értettek egyet a végrendeletben foglalt intézkedésekkel, s pert indítottak valós vagy vélt igazuk megállapításáért. Más esetben az örökösödési osztályt nem tudták vita nélkül megoldani, amelynek eldöntése szintén a mezőváros bíraira maradt.

Az úriszéki iratok között megfigyelhető, hogy az 1836. és az 1840. évi törvények rendelkezéseit megismerve, a jobbágy örökösök gyakran indítottak pert arra hivatkozva, hogy az 1836. évi törvény előtt nem kapták meg az osztályrészüket. A szentesi jobbágy-parasztság körében ezt a szokást egy további elem is erősítette. Az önkéntes örökváltás adta lehetőséggel élve Szentes közössége – még a törvény hatálybalépése előtt – megegyezett földesuraival a kártalanítás összegében, majd a Károlyi testvérek 1839-ben átadták a városnak a közigazgatási és a bírói hatalmat is.⁹

1837 októberében Piti József „*örökösödési osztályt követelő pert*” kezdeményezett osztályosai ellen. Keresetlevelében előadta, hogy nagyapjának, Piti Tamásnak négy fiú gyermeke volt: Tamás, János, Antal és József. József még a nagyapa előtt meghalt, egy fiúgyermeket – a felperest – hagyva maga után. A nagyapa a per kezdete előtt mintegy 26 évvel, végrendelet nélkül meghalt, három fiút és egy unokát hagyva maga után. A felperes unoka állítása szerint a nagyapa hagyatékában található ingóságokat négy egyenlő részre osztották, azonban a hagyatékban található *hat fertály ősi ingatlan jószágokból* a nagybácsik kizárták unokaöccsüket. A felperes a Hármaskönyv III. rész 29. címére, az 1723:47. és az 1836:14. törvénycikkekre hivatkozva kérte osztályrészének kiadását, mivel „*az ősi javak az azokból gyült szerzeményekkel együtt egyenlő közosztályra tartoznának*”.¹⁰

⁷ „Ezen rendelkezések elveit [...] az Ország minden rendű lakosai megtartani köteleztetnek...” 1836:14. tc. 10. §

⁸ Csongrád Megyei Levéltár Szentes Levéltára (CSML Szentes) V. 102. k. öreg Gilicze György végrendelete; V.A. 115. a/2 úriszéki iratok 1840.

⁹ Az örökváltási szerződést a Károlyi család és Szentes mezővárosa 1836-ban írta alá, s a váltásági összeget 1400000 forintban határozták meg. BARTA LÁSZLÓ, *A szentesi örökváltás*, Szentes, CSML Szentes Levéltára, 2006, 81–87.

¹⁰ CSML Szentes V.A. 115. a/1. 26. sz. Piti contra Piti keresetlevel. Az 1723:47. tc. rendelkezett a kölcsönös törvényes öröklés fenntartásáról az ősi javakban, valamint az erre vonatkozó perindítás lehetőségéről. NÁNÁSY Beniamin, *A magyar polgárok törvény szerint való rendes öröklése*, Pest, Trattner M., 1799, 89–93.; FRANK Ignác, *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*, Buda, 1845, I, 483, 485.

Az alperesek alaptalannak tartották a keresetet, s bizonyítékként csatolták egyrészt azt a hagyatéki leltárt, amelyet a nagypapa, Piti Tamás halála után készítettek, másrészt azt a „*Tanátsi rendelkezést [...] a honnan kitűnik hogy alperes Josef ötsénket az atyai vagyonokból mint árvát, úgy kielégítettük, hogy Szentandrásra vévén lakását ott 6/8 földet is vett*”.¹¹ Az alperes osztályosok további érve szerint az *árváknak* az ingatlan jószágot nem természetben, hanem becsú árában adták ki, aminek „*az alperesek nem okai hanem az uradalom, mert az árvának mint-hogy az tőle terheket nem vihetett soha föld nem adattatván az alpörösökre, mint fel neveltekre iratatott által*”.

Az alperesek állítását, mely szerint az árván maradt gyermekeknek nem adták ki természetben az ingatlan jószágból álló hagyatékot, más források is megerősítik. A XVIII–XIX. századi mezővárosi gyakorlatban az ingatlant a mezőváros tanácsa árverés útján a legtöbbet ígérőnek adta el, a befolyt összeget az ún. árvapénztárba kellett elhelyezni. Ezt kölcsön útján kamatoztatták, s így biztosították az árvák nevelésének, ruházásának költségeit. Másrészt, ahhoz, hogy valaki megkapja az úrbéri telekből az örökrészét, a földesúrnak a jóváhagyása kellett. Amennyiben felnőtt fiúk örökölték a birtokot, akkor ezt a jóváhagyást akár formálisnak is tekinthetjük. De épp kiskorú vagy az özvegyasszony öröklése esetén lehet világosan érzékelni, hogy a földesúri jóváhagyás nem egy formális aktus. A földesúr döntötte el, hogy kinek engedi az úrbéri telek birtoklását. A döntés mögött természetesen az húzódott meg, hogy a birtokba lépő teljesíteni tudja-e a föld után járó terheket.

Vizsgáljuk meg, mit kapott örökségként a felperes? A benyújtott tanácsi végzés szerint, amelyet 1809. január 4-én hozott a mezőváros tanácsa: „*Felszámított néhai öreg Piti Tamás öt successorira maradt substantiaja az ide rekesztett Inventáriumából, mely térszen szemül lévő buzán kívül öszvessen 11820 Rf. 30 Xkat, ebből tehát kivéttetik, néhai ifju Piti Josef hitvese 7. esztendei hűséges szolgálattyaért Hit rész 200. Rf adatni, mely után megmaradván még capitalis 11620 Rf. 30 XR. Ebből ötödörös azaz 2324 Rf 6 Xr néhai Piti József elmaradott árvának néhai öreg Piti Tamás successorinak, kiknek birtokában vagyon az egész massa, kifizettetni*

¹¹ CSML Szentés V.A. 115 a/1. alperesi 1. válasz

rendeltetett; [...] *Búza lévén mintegy 13 köböl, tehát ebből 2 köböl búza a sokszor említett árvának kiadatni rendeltetett*".¹²

Ez a határozat bizonyítja, hogy az árván maradt gyerek osztályrésze milyen értékkel bírt. A vagyoneleltár csak a házat és az ingóságokat tartalmazta. Az alperesek igazat állítottak, amit a felperes sem tagadott: a nagyapai örökségből az ingó jószágot egyenlő arányban megosztották. Miért ragaszkodott a felperes ahhoz, hogy „*a nagyatyámra is ösikäppen szállott örök földből semmi részt nem vettem?*”.¹³ A jobbágy-paraszttság körében is mélyen benne élt az a tudat, hogy az apáról fiúra átszállt vagyon ösi birtokká vált, amelyet a fiúk között egyenlő arányban kellett megosztani. Azt a kötelezettséget, hogy a földesúrnak be kellett jelenteni, az örökléshez a jóváhagyását kellett kérni, „szükséges” kellékek tekintették, ami nem akadályozta a „tulajdon” megszerzését.

Az alperesek válaszukban, a korabeli tulajdon és birtokviszonyok megítélése szempontjából fontos kérdéseket vetettek fel. „*Kié volt a birtok ez előtt Szentesen? lehetett e az úrbéres földeket árúsítani, adott e örökösödés uttyán az uraság valakinek az úrbéres földekből részt? volt e igaza az uraságnak azt bárkinek adni, és volt e valakinek jussa akár végső rendelés uttyán akár ex prejudicio részt követelni? engedte e az uraság még tsak rendelkezni is földek felett a jobbágyoknak?*”.¹⁴ E kérdések – amelyeket nyilvánvalóan ügyvéd fogalmazott – jól bizonyítják azt a helyzetet, amit a kötött tulajdoni rendszer jelentett Magyarországon.

Ha válaszolunk az alperesek kérdéseire, akkor a következő eredményre jutunk: Szentés mezővárosának földesurai nagykárolyi gróf Károlyi István, Lajos és György voltak, amit törvényes öröklés útján szereztek. Az ő engedélyükkel lehetett földet vásárolni, azzal a feltétellel, hogy a vevő teljesíteni tudja az úrbéri szolgáltatásokat. Örökölheto volt maga az úrbéri telek is, akár törvényes osztály, akár végrendeleti intézkedés alapján. Ebben az esetben is megkövetelték a földesúri jóváhagyást. Ha a földesurak valakit alkalmatlannak ítélték a szolgáltatások teljesítésére, mint pl. a kiskorú árvákat, akkor megtagadhatták az úrbéri telek átadását. A rendi kor birtokviszonyai között, a földesúr tulajdonát képező úrbéri

¹² CSML Szentés V.A. 115. a/1. alperesi 1. válasz // 1809ik Esztendőben Januárius Holnapnak 4ik napján tartatott Polgári Pereket Itélő Tanács ülése alkalmával, 1227. sz.; E tanulmánynak nem témája a női különjogok elemzése, de meg kell említeni, hogy a tanács végzésében olvasható azon megjegyzés, hogy az özvegy feleség „7 esztendei hűség szolgálattyaért Hit rész 200 Rf.” kapott, rendkívül érdekes. A jobbágyok között nem létezett a törvényes hitbér, mégis ez a jegyzőkönyvi bejegyzés arra utal, bizonyos esetekben megítélték az özvegyen maradt jobbágy asszonynak hitbért. Az örökösök ezt nem vitatták, így semmilyen más bizonyítékot nem tartalmaz az adott per fennmaradt iratanyaga, amely ezt a bejegyzést közelebbről megmagyarázná.

¹³ CSML Szentés V.A. 115. a/1. felperes 2. válasz

¹⁴ CSML Szentés V.A. 115. a/1. alperesi 2. válasz

telek birtokosa, használója, sőt gyümölcsötetője maga a jobbágy volt, ezért teljesítette az úrbéri szolgáltatásokat, és ezért rendelkezhetett a telek haszonvételeiről.¹⁵ Ennek volt a feltétele a földesúri jóváhagyás, ezért követelte meg a mezőváros a szerződések írásba foglalását és a bevallások könyvébe való bejegyeztetését.¹⁶

Az alperesi válasz más viszonyokra is rávilágít: *„a felpörös 29 évek óta halgatásban volt, és földbeli örökösödést követelni nem merte, most már miután több szolgálatok és teher viselések után városunkban több fizetésekre örök vételbe jöttünk és így felette nagy fáradságok, és tetemes pénzbéli áldozattal birtokot szerzettünk és így keresökké váltunk ösiséget képezve örökösödést követel...”*. Ebben utaltak arra, hogy a város örökváltsági szerződést kötött földesuraival, s ez által megszerezte a földek tulajdonjogát, ahogy az alperesek fogalmaztak, a *„tulajdonosságát”*. A város elöljárói minden úrbéri telekkel és házzal bírő lakosra évente meghatározott nagyságú adót vetettek ki, a legelő használatért haszonbéri díjat szedtek azért, hogy a váltság összegét időre teljesíteni tudják.¹⁷ Másrészt felhívták a város úriszékének figyelmét arra, hogy a nagyapai hagyaték megosztása óta 29 év eltelt. Ez idő alatt hallgatott a felperes, ami azt jelentette, hogy a teljes kor betöltését követően sem támadta meg az osztályt, sőt felnőve az örökség pénzbéli értékét átvette, elköltözött Szentesről, s másik városban vásárolt magának 6/8 telket. Önmagában az a tény, hogy a felperes elköltözött a városból, nem lett volna akadály a örökség megszerzésének. Ilyen esetben nem természetben, hanem pénzbeli értékében kellett kiadni az osztályrészt. Az a tény viszont, hogy más városban vásárolt földet, az alperesek állítását támasztotta alá. A legfőbb indok, amiért a felperes keresetét el kellett utasítani, az, hogy a felperes követelése elévült. Az alperesek a per kezdetén nem éltek az elévülés kifogásával, ezzel további lehetőséget adtak a felpereseknek a viszontválaszra.

A felperes utolsó érvként a jobbágyokat megillető haszonvételekre hivatkozva kívánta követelésének jogosságát alátámasztani: *„a földek haszonvétele a jobbágy örökje volt,[...] ki lehetné pedig azt, hogy ezen nagy summák nem a földbeli haszonvételeért, hanem a földön lévő holmi rongyos tanyácskáért, s épületekért fizetődtek, innét világos tehát az is, hogy az atyáink által bár mi módon s mennyi áron szerzett földbeli haszonvételekben mindenkor, s legfőképpen pedig most az 1836^k évi törvények cikkelyeinél fogva örökösödési út nyílt”*.¹⁸

¹⁵ SZLEMENICS Pál, *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*, Pozsony, 1823, II, 154–155.

¹⁶ Ezt fogalmazták meg 1780. június 3-án a polgári perek jegyzőkönyvében: *„E Városba bevett s mai napig gyakoroltatott szokás...”* CSML Szentes V.102.b Szentes város tanácsának iratai. Polgári perek jegyzőkönyvei és iratai. 1762–1782.

¹⁷ Oly magas volt a megállapított összeg, hogy már 1837-ben módosítani kellett a szerződést, ezért ún. pótszerződést kötött a város földesuraival.

¹⁸ CSML Szentes V.A. 115. a/1. felperesi 3. válasz

A felperes nem válaszolt arra az alperesi felvetésre, miért hallgatott 29 éven át. A késő kor kutatója igazat ad az alpereseknek, akik a megváltott föld egy részének megszerzését érezték unokaöccsük cselekedetében.

Az úriszék a felperes keresetét azzal utasította el, hogy megkapta osztályrészét, az 1836. évi törvénynek nem volt visszaható hatálya, az úrbéri telek birtokát a földesúr tulajdoni jogánál fogva annak adta, akinek akarta: *„A Hármaskönyv III. Rész 30^{ik} Czím értelmében a földnek tulajdonsága a földes úré lévén az azt művelő jobbágnak ellenben – amennyiben az előbbi időkre visszaható ereje az 1832/6^{iki} törvénynek sem lehet – csupán az azon tett javítások s beruházások lévén sajátja [...] a felperes egyenlő osztályrészét kinyervén, s azon osztályt önmaga is saját részének minden feltartás nélkül kezéhez vétele által tetteg helyeslően, s több évi birtokkal erősítvén – a többire pedig a tulajdonosi jognál fogva szabadon intézkedő földes úr, a kérdéses földnek használatából – annak a két alperes testvérek kezére bocsátása által, a különben is más helyre költözött felperest kizárván – keresetétől elmozdítottatik.”*¹⁹

A tulajdon- és birtokviszonyok sajátosságait jól példázza egy ugyanebből az időből származó másik per is, ahol az apa Gilicze György első házasságából származott gyermekei perelték örökségükért az apa második házasságából származott féltestvéreiket.²⁰ A keresetlevél tanúsága szerint az örökhagyó hagyatékát képezte *„Dónáthon 6 fertály föld Égető Bálint szomszédságában, – az Iső tizedbe harangozó János szomszédságában egy ősi lakóház, – 5 ló, 6 darab marha, – s nyolcz anya disznó.”* Az apa 1833-ban készítette a végrendeletét, amelyet 1839-ben kiegészített. E fiókvégrendeletben tesz arról említést, hogy József, katona fia meghalt, s a neki szánt egynegyed részt három testvére között egyenlő arányban osszák szét. Az anyavégrendeletben tett intézkedés szerint meglévő vagyonát második feleségére és a tőle származott gyermekeire mint általános örökösökre hagyta. A felperesek keresetükben arra hivatkoztak, hogy *„élő Törvényeink szerént senki az ősi vagyonokról nem rendelkezhet.”* Ezért az apai végrendelet megsemmisítését és egyenlő osztályt kértek.²¹ A fentebb elemzett törvényes osztályt kérő perben ősi vagyonra hivatkoztak a peres felek, s a végrendelet megsemmisítését kérő perben is ősi jószágot kívántak a felperesek. Az alperesek nem cáfolták, hogy az apa hagyatékában található ingatlan jószágok ősiek lennének, de

¹⁹ CSML Szentes V.A. 115. a/1. 1838. július 7. ítélet; A felperes fellebbezését a sedria elutasította 1839. Boldogasszony hava 21. napján hozott ítéletében. Érdekessége ennek az ítéletnek az, hogy a sedria 'rendreutasította' a várost, mert az idő előtt „Szabad Szentes Városának” nevezte megát.

²⁰ CSML Szentes V.A. 115. a/3. 1840. július 3. A per az apai végrendelet megsemmisítésére irányult. SZLEMENITS, *i. m.*, 171.; FOGARASI, *i. m.*, 159.

²¹ CSML Szentes V.A. 115. a/3. keresetlevél 1840. július 3.

arra hivatkoztak, hogy féltestvéreik elhagyták apjukat, s nem segítettek a vagyon megőrzésében. Az alperesek viszont „*néhai édesatyánkkal s szülénkkel mindenkor együtt lakván tőlünk kitelhető módon iparkodtunk s így tartottuk meg a felperesek által most keresetbe vett javakat*”.²² Ebből a megjegyzésből tudható, hogy az apa első házasságából származó felperesek különváltak apjuktól, s részben új családot alapítottak, részben mesterséget tanultak, míg a második házasságból származó alperesek osztatlan állapotban az apjukkal maradtak. A kérdés az, hogy a felperesek az apjuktól való elváláskor megkapták-e osztályrészüket? Ettől függött a végrendelet érvényessége.

Az alperesek utaltak az apa által kiadott javakra, sőt az egyik mesterséget tanuló testvérüket és annak osztályrészét úgy jellemezték, hogy „*a ki sem kézi sem mezei munkára nem volt alkalmas a ki házassítása után mit sem lakott jó emlékezetű édes atyánkal végképen el hagyta és szintén el hajtott két harmadfű marhákat – a mesterség a melyre az atyák a gyermekeiket nem kevés költségel még taníttatják mindenkor fel ér egy fertály földel ha gyakoroltatik*”.²³

Az apa végrendeletében leírta, hogy van „*egy házi örökségem, vagyon egy sessio szántó földem uraság földén, vagyon két ökör, 4 ló, és 3 sertés*”. Ha ezt összevetjük a felperesi keresetlevélben megfogalmazott apai hagyatékkal, akkor a kettő megegyezik, azzal a különbséggel, hogy az örökhagyó egy *sessio* szántóföldről, míg a felperesek 6 fertály, azaz másfél *sessio* földről beszélnek. János és Sámuel kapott egy-egy üsző borjút. A felnőtt kort elérve megházasodtak, a lakodalom költségét az apa és fiai egymás között megosztották, majd az apától elválva egy-egy fertály földet kaptak. Ha a két legidősebb fiúnak adott egy-egy fertály földet hozzáadjuk a végrendeletben említett egy *sessio* földhöz, akkor megvan a felperesek által emlegetett hat fertály föld. Az a kérdés, erről ők miért hallgattak?

Sándor előbb csizmadia mesterséget tanult, de azt otthagya, majd házassága után ő is különvált apjától, s ekkor kapott két üsző borjút. István bognárnak állt, az inas és legényévek, a vándorlás és a mesterré válás költségeit az apa fizette.

A második házasságból származott József, Ádám, Ferenc és Mihály, mindig az apával együtt a tanyán dolgoztak, egy-egy üsző borjút kaptak. Ugyanakkor a végrendelet kiegészítésében az apa arról írt, hogy 1833-ban kiválthatta József fiát a katonaságból, „*kiért is 100 – száz pengő forintokat kellett fizetnem Szeged városába, és ezen summa Gatsári Horvát Jánostól adódott interes nélkül nagy irgalmas-*

²² CSML Szentés V.A. 115. a/3. alperesi 1. válasz

²³ A felperesi válaszból megtudható, hogy Gilicze István bognár mesterséget tanult: „... hogy én István özvegye, azért mert férjem bognár lévén mesterségéből pénzt kereshetett – nem érdemlek semmit...”

ságból egész Julius 22ig”.²⁴ Ennek a kamat nélküli kölcsönnek a visszafizetését második házasságából származó fiaira hagyta egyenlő teherként.

Ezt követően az örökhatyó feleségét, „akivel 39 esztendőket békességben eltöltött”, a szántó kivételével „mindenben felessé tette”, és haláláig a házban maradhatott az egyik fiával. A négy fertály urbáriális földet a második házasságból származó fiainak hagyta egyenlő arányban: „osztályt különben köztök nem teszek, hanem ha bírhatják fertályonként bírják, ha pedig nem – egyezzenek [...] csakhogy amelyik fiú földet bír, az édes anyjának, minthogy a földből részt nem vesz, bizonyos conventiót táplálására esztendőnként adjon”.

Az apa akarata egyértelmű. Két legidősebb fiának adott egy-egy fertály földet, második házasságából származó négy fiának szintén, ez utóbbiak döntésére bízva megosztotznak-e egymás között, vagy osztatlanul hagyják a birtokot. Itt a válasz a másik per alperesei által feltett kérdésre, rendelkezhetnek-e a jobbágyok az úrbéri telekkel, s megoszthatják-e azt. Igen, ez volt a bevett gyakorlat, csak azt nem szabad elfelejteni, hogy a földesúr jóváhagyása kellett a birtok végső elnyeréséhez.

Az örökhatyó az özvegyi jog keretein belül biztosította özvegye számára a lakhatást, s az ő döntésére bízta, melyik fiával akar együtt lakni. Az anya élelmzésére azt a fiát kötelezte, aki az úrbéri telket bírni fogja. Az apa a vele együtt élő fiait kötelezte adósságának rendezésére, s a birtokban maradókat kötelezte a még nőtlen József és Mihály fiának a kiházasítási költségeknek a kifizetésére.

A végrendelet formai szempontból érvényes volt, bár a korabeli testamntumi rendelkezések formájától bizonyos pontokon eltért. Öreg Gilicze György az 1833-ban készült végrendeletét így zárja: „Mindezeket midőn a magam érzésem által ép elmével jó lélek szerént eképen elrendeltem volna, az Úrnak ajánlván successoraimat egymás között békességben való maradást kívánok, és hogy mindezek valóban általam íratattak bé eképen azt meg is bizonyítom ezen magam saját kezem nevem aláírásával. – Költ 1833^{ik} esztendő Böjt elő hava 24^{én} Szentesen – elhunyt édes atyátok én öreg Gilicze György”. Majd az irat legvégén a következő olvasható: „Ezen Végrendeletést ör. Gilicze György a Város közházához maga személyében behozván, és bemutatván, azon jegyzéssel, hogy elholt katona fia Jósef része úgy ingók mint ingatlanokra nézve velle egyenlő osztályossá tett három testvéreire háramollyon – miután az előtte szóról szóra pontrul pontra felolvastatott, – ezt valóságos önkényes akaratójából eredett végrendeletkezésének bévallotta, megismerte, és kinyilatkozattotta és ugyanezt nagyobb hitel és örökősei kötelezésükre előttiünk is tulajdon nevének kezével aláírásával megerősítette.– Költ Szentesen

²⁴ CSML Szentés V.A. 115. a/3. végrendelet; V. 102. k. öreg Gilicze György végrendelete

Februárius hónap 19^{én} 839. Én öreg Gilicze György. Mielőttünk Nagy János ord. bíró, Soós József esküdt. Elöttem és általam Boros Sámuel mk. hites jegyző”.

Az alperes fiúk a keresetlevélre adott válaszukban a végrendelet alapján bizonyítottak látták, hogy felperes testvéreiket az apjuk kielégítette. De arra is hivatkoztak, hogy azok elhagyva apjukat, nem viselték gondját, nem szaporították tovább a közös jószágot, így nem érdemelnek többet a hagyatékából.

A fellelhető iratok nem adnak minden esetben pontos választ arra, hogy a perbe bocsátkozó feleket mi indította a keresetlevél benyújtására vagy éppen egyezség útján való megszüntetésre. Ez a per a testvérek között kötött egyezséggel zárult, amelyet az eljáró úriszék jóváhagyott. Az egyezség alapján a két legidősebb fiú János és Sámuel özvegye elismerte, hogy őket az apa életében teljesen kielégítette. A testvérek elfogadták, hogy a második házasságból származó és életben lévő három fiú – Ádám, Ferenc és Mihály – birtokában marad az egy *sessio* föld, amit az apa halála után a város már átírt a nevükre. Az első házasságból származó Sándor és István, pontosabban annak özvegye és általa az árva gyermekei, miután szántóföldet nem kaptak, a telek utáni osztályrészből fejésként kaptak 162 forintot és az apai ősi házat azzal a feltétellel, hogy eladhatják és a vételárat egyenlő arányban megosztják. Az egyezség alapján mondható, hogy az egyenlő osztályrészeket sikerült kialakítani, s egyik testvérük árvái is megkapták azt a részt, amit elhunyt apjuk után örököltek volna.

A két öröklési per anyaga jól bizonyítja azt a helyzetet, ami a jobbágyfelszabadítás előtti paraszti világot jellemezte. Meghatározó volt a föld, akkor is, ha jogi értelemben nem voltak tulajdonosok, s ragaszkodtak ahhoz a vagyonhoz, amiről tudták, vagy tudni vélték, hogy ősi jószág. Az 1836. és az 1840. évi törvények rendelkezései gyakran vezettek öröklési perekhez, mert néhány örökös „új” osztályt kívánt. A város, amely a földesurak örökébe lépett, őrizte a szokásjog által biztosított rendet, melyet nemcsak az ítéletek, hanem a város elöljárósága által hitelesített végrendeletek, vagy a város úriszéke által jóváhagyott egyezségek is bizonyítanak.